

”עורי צפון ובואי תימן”

אלפיים שנות מנהג

שיחה מיוחדת במעונו של הגאון רבי יצחק רצאבי שליט”א, מגדולי הפוסקים בעדת תימן, על הלכה ומנהג, מורשת ומסורת, ועל שלשלת בלתי פוסקת של העברת התורה במשך אלפיים שנות גלות ★ ”לכתך אחרי במדבר”

ה ר ב י ש ע י ה ו ו י י ן

יגאלי שליט”א, על עזרתו וסיועו בסידור הדברים ובקביעת השיחה המיוחדת).
נפתח בשאלה המסקרנת במיוחד את כל מי שיודע מעט על קורות יהודי תימן במשך כל שנות הגלות, כיצד הצליחו רבני העדה וחכמיה להעביר דור אחר דור - אלפי שנים - מסורת יחודית שכזו, שלשלת דורות שלא פסקה ולא איבדה מזוהרה? כיצד נשתמרו המנהגים ללא כל שינוי? בפרט לאור העובדה שיהדות תימן סבלה סבל רב מרדיפות הגויים ומעוני ומחסור שהיו מנת חלקם! הכיצד?

הגר”י שליט”א: ”היחודיות של יהודי תימן היתה הניתוק המוחלט שהם הצליחו ליצור. היתה זו קהילה סגורה שהשפעות העולם החיצון כמעט ולא חדרו אליה. דוקא בשל הרדיפות והצרות שסבלו יהודי תימן, והעוני והמחסור שהיו מנת חלקם כל השנים הללו, וגם בשל הניתוק משאר העולם - דוקא בשל כך נשתמרו מסורת הקהילה ומנהגיה דור אחר דור. שימו לב, כי ההשכלה הארורה שהכתה באירופה במאות השנים האחרונות - לא הגיעה כלל לתימן, ורק בשנת תרע”ד החלו ניצנים ראשונים לחלחל ליהודי תימן, דבר שיצר בסופו של דבר כתות שונות שפרשו מדרך הישר”.

”ככלל”, מטעים הגר”י שליט”א, ”חכמי ורבני העדה הקדושה לימדו והרביצו תורה והלכה בבני קהילותיהם. סביב כל חכם התקבצו כל בני הקהילה והיו שומעים ממנו בדקדוק רב את הדרך אשר ילכו בה, כך שהמסורת הועברה בהעתק מושלם ללא כל שינויים. ואף שהרבצת התורה לא היתה במתכונת של ישיבות לבחורים, כפי שהיה בשאר חלקי העם היהודי על פזרותיו השונות, אך ראשי המשפחות ובניהם היו מקבלים את תורתם מהחכם שהנחילם כפי שהוא קיבל מרבו, כך דור אחר דור”.

היינו רוצים לשמוע מה היה הקשר התורני של חכמי תימן עם שאר חכמי ישראל שדרו בארצות אחרות?

הגר”י שליט”א: ”בכלל הדורות קמו בתימן חכמים גדולים ומרביצי תורה, מחברי ספרים וכן בתי דינים, שעמדו בקשר רציף של שאלות ותשובות עם מרכזי התורה הקרובים להם, כגון: לבבל בזמן הגאונים, למצרים בזמן הרמב”ם ובניו, וכן היה קשר עם חכמי ירושלים. וכבר כתב רב האי גאון בתשובה, 'ואתם יודעים כי בארבע פינות נכנס בלבבם להחזיר התורה ליושנה, שבח לד', ושולחים שלוחיהם מכל הארצות, מתימן ומזרח וכו' ואשכנז וצרפת וכו' ועומדים לפנינו בענייני שאלותיהם וספיקותיהם'. השבחים הרבים שכתב להם הרמב”ם בתחילת איגרת תימן, מפורסמים. וכן ידוע מה שכתב עליהם הרמב”ם באיגרתו לרבני צרפת: 'כי שמענו ממגיד אמת שבכל ארצות מלכות תימן, קהילות רבות עוסקים בתורה ובמצוות לשמן וכו''. הדברים מפורסמים, שלמרות הניתוק, המרחק, והדרך הקשה - שמרו יהודי תימן על קשר תורני עם שאר יהדות העולם, ובשאלות קשות בהם נתקלו הריצו אגרות לכל חכמי ישראל”.

”אחד הנוסעים המפורסמים שביקרו בתימן הוא הרב יעקב ספיר שביקר בתימן בשנת תרי”ט, וכתב על ביקורו בתימן ספר בשם 'אבן ספיר'. ר”י ספיר הזכיר ברשמיו בארוכה את חכמי תימן בהם פגש, ובהם הראב”ד דצנעא, מהר”ש אלקארה, 'חכם גדול בתורה וביראה ובחכמת הקבלה, וגם מידיעות הנהגת העולם והנעשה על פני תבל וכו', והוא מתנהג בסלסול רבנות כראוי לאיש גדול היושב על כסא דין לכל הארץ הזאת. גם נמצא אתו ספרים רבים יקרי הערך אשר אָצְרו אבותיו הרבנים ואשר אסף גם הוא, גם כתי” פסקי הלכות ודרשות מגדולי הארץ ההיא'. וכן את 'הרב הגדול חסיד ועניו מארי יחיא, אדם גדול מלא תורה וחכמה ויראת ד'. ר”י ספיר מזכיר שם גם את 'מהר”ר יוסף בן סעיד, שהיה רב גדול בעיר גרואח בהר צעפאן, מלא תורה יראה

”**ידוע הדבר ומפורסם העניין בשערים המצויינים בהלכה, כי בכל דור ודור מעולם לא פסקה ישיבה מאבותינו לריבוץ תורה, לדעה מה פעל ק-ל, ומה יעשה ישראל, לעשות רצון אבינו שבשמים. הן בהיותם יושבים על אדמתם, הן בכל תפוצותיהם בעריהם למושבותם. ומעת שהותרה ליכתב תורה שבעל-פה, נתחברו עד היום ספרים לאלפים ולרבבות בכל המקצועות שבתורתנו הקדושה. ובפרט גדול תלמוד שמביא לידי מעשה, הם ספרי רבותינו הפוסקים אשר עיני כל ישראל אליהם להורות את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. וחקקו על הספר ובדיו למשמרת גם את המנהגים הנהוגים לארצותיהם וגלילותיהם, כי מנהג ישראל תורה הוא, ואל תטוש תורת אִמְךָ כתיב. ומתוכם ענין החשמל ניצבת נוצצת גולת ירושלים ויהודה אשר הגלתה לארץ תימן מימות בית ראשון, עמד טעמם במ וריחם לא נמר מימי קדם, לאחוז מנהג אבותיהם בידיהם, ככל התורה אשר הורום מוריהם, העומדים כנזר ועטרותיהם בראשיהם”** (מתוך הקדמת שו”ע המקוצר של הגר”י רצאבי שליט”א - למנהגי ומסורות תימן).

בשלשלת הדורות ומסורת ישראל, תופסת מקום של כבוד מורשת יהדות תימן המפוארה, שבמשך כמעט כאלפיים שנים מזמן חורבן הבית הצליחה לשמר בעוז את מנהגי העדה ומסורות הלכתיות מבלי שום שינוי וללא שיתעמעמו בחלוף שנים כה רבות. יהודי תימן בחזותם ובמלבושיהם האותנטיים, בהליכותיהם ובמנהגיהם המוקפדים, מחזירים אותנו שנים רבות אל העבר המפואר של עמנו בטרם גלינו מארצנו, עד שכאשר הנך פוגש ביהודי תימני אתה מעלה בדמיוןך כיצד היו נראים היהודים בזמן הבית.

לא נגזים אם נקבע, כי עדת יהודי תימן הינה העדה היחידה בה לא חלו שינויים ותמורות במשך כל ימי מגוריהם בארץ תימן, עד העליה לארץ הקודש. תופעה מופלאה זו מביאה אותנו לתהות, כיצד הצליחה העדה הקדושה לשמר במשך אלפי שנים בדביקות ובנחישות את מסורתה ומנהגיה, בדיוק רב ומבלי לוותר על שום פרט, בגלות מרה שכללה רדיפות קשות מהמוסלמים, עוני ומחסור, וניתוק כמעט מוחלט מהעולם היהודי.

כדי לקבל תשובות לשאלותינו, סרגנו למעונו של הגאון רבי יצחק רצאבי שליט”א, מגדולי הפוסקים בעדת תימן, ראש מוסדות ובד”ץ ”פעולת צדיק” בני ברק, וממקימי עולה של תורה ביהדות תימן המעטיירה, אשר מצודתו התורנית פרוסה על כל מנהגי ומסורות יהדות תימן, כשבנושאים אלו נחשב הרב שליט”א כ”חד בדרא”, כמו גם בפעולותיו הרבות לחיזוק מסורת ומנהגי תימן בארצנו. בנוסף להיותו מו”ץ בבד”ץ שארית ישראל, ותלמיד מובהק של ראש הישיבה הגאון הגדול רבי שמואל אויערבאך שליט”א, שימש הגר”י רצאבי שליט”א שנים רבות בבית דינו של הגאון האדיר רבי שמואל הלוי וואזנר שליט”א.

בימים אלו של ערב הפסח, קשה שבעתיים להיכנס אל הרב רצאבי שליט”א, באשר במסגרת פעולותיו הגדולות והנצורות להחזרת עטרת ”מסורת תימן” ליושנה, הוא עושה את דרכו מדי יום לקצוות הארץ להשמיע דבר ד’ זו הלכה בשיעוריו המיוחדים הנמסרים בריכוז בני העדה בכל רחבי הארץ מהצפון ועד הדרום. בשיעורים אלו מחזק הגר”י רצאבי שליט”א את המנהגים המיוחדים של עדת תימן, ומעמיק בשורשי המנהג בדברי הגמרא והפוסקים עד להלכה הפסוקה כפי שנהוגה בקרב בני תימן.

לבקשת סופר ”הפליס”, ניא את הגר”י שליט”א להקדיש מזמנו העמוס, ובימים אלו של ערב פסח זכינו לשיחה מרתקת על שולחנו בחביבות ובקורת רוח מרובה, כשלמענגנו נדחו חלק מהסדרים והשיעורים הקבועים (יש”כ מיוחד לנאמן הבית העומד מאחורי כל המפעל הגדול ה”ה הרה”ג ר’ שילה

ודקדוקיה - גרמו לשלטון להשקיע מאמצים כה רבים בהעברתם על הדת. "אני נוהג לומר תמיד, שנתקיים בנו מה שאמרו חז"ל: 'כל המקודש מחברו, חרב מחברו'. או לנו שבעוונותינו מאז שעלינו לארצנו שלטה בנו ידם של רשעים. אולם בימים אלו, אנו זוכים לראות את הטובה עטרת יהדות תימן המפוארה ליושנה, כשרבים מבני התורה יוצאי עדת תימן מאמצים את מנהגי העדה ודברים בדרכי אבותיהם בעוז ובגאון".

"בשיעורינו ובכוללים שנסדו ע"י קהילתנו, זכינו לברר מקחם של ראשונים ולהעמיד את מנהגי תימן על דיוקם, כך דיני עטיפת הטלית, ההגיה, דיני שבת ויו"ט, ועוד אינספור מנהגים מיוחדים שנשמרו שנים רבות, וכיום זוכים לעדנה מחדשת ע"י צעירי העדה החפצים לצעוד בדרכי האבות".

"זכינו לחבר את ה"שולחן ערוך המקוצר", שבנוי במתכונת "קיצור שולחן ערוך" ובו סדורים דבר דבור על אופניו כל המנהגים המיוחדים של יהודי תימן על פי סדר השולחן ערוך, מבוססים על אדני קודש, על פי המסורת שהונחלו מחכמי תימן. ואכן, ברוך ד' ניכרת כיום התעוררות רבה בעדתנו".

מדוע את הלבוש התימני האותנטי אנו כמעט לא רואים כיום כלל?

הגר"י שליט"א: "דבר ראשון, כיום ללבוש את המלבושים הללו זהו דבר שאינו מעשי בכלל, הציבור הקדוש שלנו חובש רובו ככולו את ספסלי הישיבות הקדושות, ואין שום צורך להיראות בהם שונה או מוזר רק בגלל ש"כך לבשו בתימן". המנהגים והמסורות שאותם זכינו להנחיל ולהחדיר - הם רק דברים הקשורים לשמירת ההלכה ומיוסדים על אדני הגמרא והפוסקים. בהלכה לא מצינו מקור לצורת הלבוש המסוימת הזו, אף שאבותינו בתימן ודאי שהלכו כך ולמעלה בקודש. אך שוב, אנו איננו באים לעשות דברים שונים, אלא אך ורק לחזק את ההלכה והמנהג שקיבלנו".

"זאת ועוד", מגלה את אוזניו הגר"י שליט"א, "עלינו לדעת, כי הישיבות הקדושות קודמות להכל! זכינו להסתופף ולהיכנס בשערי עולם התורה, וגם כל ילדינו ותלמידינו מתחנכים במוסדות אלו, וח"ו לגרום למצב בו תהיה 'סתירה' כלשהי בין המנהג, הלבוש, או מה שלא יהיה - לבין סדרי הישיבה ואורחותיה. פנו אלי בימים האחרונים קבוצה של בחורים מתחזקים שנכנסו ללמוד בין כתלי הישיבה בקרית מלאכי ואבותיהם נמנים על יוצאי תימן, ושאלתם בפיהם כיצד לנהוג בדברים מסוימים שנהגו בתימן, והשבתי להם בצורה הברורה ביותר: 'בישיבה תנהגו מה שנהגים בישיבה, והשיקול הזה קודם לכל דבר'".

הרב שליט"א זכה להתחנך בישיבת "קול תורה". מה היה יחסם של רבני הישיבה צוק"ל למנהגים התימניים שנשתמרו ע"י הרב?

הגר"י שליט"א: "חסד עשה עמו ד' שבני עדתנו נתקבלו באהבה ובחיבה בעולם הישיבות הקדושות, ושם יצא בכל הארץ כתלמידים איכותיים ונבונים. כשלמדתי בישיבת 'קול תורה' זכיתי שהגאון רבי יונה מרצבך צ"ל ["ככלל", אומר הרב שליט"א בבדיחותא, "מקובל שיוצאי אשכנז 'היקים' - הם ה'תימניים' שבאשכנזים..."] ועמו מרן הגרש"ז איערבאך צוק"ל עודדו רבות בכל העניינים הנוגעים לשמירה על המנהגים התימניים היחודיים. הגר"י מרצבך היה מתעניין רבות בשורשם ובפשרם של מנהגים שונים ושם את עינו עלי לטובה.

בסיום השיחה, כשאנו מבקשים לעזוב את הבית, מבקש הרב רצאבי שליט"א לחזק את ידי סופרי "הפלט" העומדים על משמר בני התורה, ומוסיף בחביבות: "ברוך ד', שמכם הטוב הולך לפניכם, תצליחו ותשכילו בכל מעשי ידיכם".

וחכמה ורוח דעת, בקי במקרא וביאוריו עד להפליא. בקי בתלמוד וברמב"ם עד אחרונים, כאחד המורים הגדולים בארצותינו. וידיו רב לו בחכמת הקבלה בשינון גדול, הזוהר וכתבי האר"י למודים על לשונו בעליל כל עֶלְה ועמוד. וכח זכרנו רב מאד וכו'. גדולה ענוותנותו ואהבת בני אדם".

מה מיוחד מנהגים אלו של יהודי תימן, משאר עדות ישראל?

הגר"י שליט"א: "הדבר הבולט ביותר במנהגי תימן הוא, שכל הנהגתם מבוססת על ההלכה הצרופה על כל דקדוקיה. הרי לא היה בכל העולם כמו קהילות קודש תימן, שכל הנהגתם הושתתה על יסודות ההלכה. ואכן בזמננו, כשרוצים לבדוק איזו הנהגה אם היא נכונה, מתבוננים כיצד היינו עושים דבר זה בתימן. או בלשון תמיחה: 'זכי לא היינו עושים בתימן כך?!'. בבחינת 'כזה ראה וקדש'. סח לי פעם הגר"י יחזקאל טובי שליט"א בבדיחותא, כי יש לו ראייה שההגיה האשכנזית היא העדיפה על פני הגיית שאר העדות, מפני שהגיית התימנים דומה ביותר להגיית האשכנזים, ואם כן ודאי שזו ההגיה הנכונה...".

"וכך, בכל נושא וענין, המנהג התימני הוא הדומה ביותר למה שנהגו בזמן חז"ל, הגאונים והראשונים, כפי שאנו רואים באריכות בהרבה ענייני הלכה שחקרנו אחר שורש מנהג תימן. בחסדי שמים זכינו לייסד לאחרונה כוללי יום שיש בהם שוקדים על תלמודם אברכים מופלגים הנמנים על עדת תימן, ולומדים סוגיות בהלכה בעיון נמרץ, לחקור ולתור אחר שורשי כל מנהג ומנהג, ואכן, העלו בידם מציאות גדולות וראיות מפורשות שמהם עולה בבירור כיצד היה המנהג הקדום בעם ישראל. כך שעדת תימן הצליחה לשמר את מנהגי ישראל באותנטיות וללא כל שינוי".

"למרות זאת צריך לזכור", מוסיף הגר"י שליט"א, "כי גם בארץ תימן עצמה לא נשתנו כל המקומות והמחוזות במנהג אחד, אלא זה אומר בכה וזה אומר בכה, ומפוזרים היו היהודים בלמעלה מאלף ישובים [על פי רשימות בעלייתם לארץ]. ולא עוד אלא שאפילו בערים הגדולות שמקובצים בהם יהודים רבים, מכל מקום, כמעט לא נמצא מנהג קבוע לכולם בכל הפרטים אפילו בעיר אחת. אמנם אז כשהיו שוקטים על שמריהם, כל אחד המשיך במנהגו ללא שינויים נרגשים".

הגר"י שליט"א מוסיף ומבאר באוזניו אודות שתי הקבוצות ביהדות תימן, ה"בלדים" וה"שאים":

"ידוע שה'בלדי' בנוי ומיוסד לפי נוסח ומנהג תימן הקדום, ומאידך ה'שאים' נוטה לנוסח הספרדים ומנהגיהם. רובם ועיקרם של השינויים הם במנהגי התפילות ונוסחאותיהן".

לצערנו, גם היום אצל רובם הגדול של בני עדת תימן לא נהגים המנהגים היחודיים שמאפיינים את העדה, מה הסיבה לכך?

הגר"י שליט"א עונה בכאב רב: "כשנערו גלויות לעלות לארץ ישראל, בכח הזרוע פיזרו אותם זעיר שם, זעיר שם, באופן שנתערבו כולם זה בזה. ואז חרבו יסודותיהם, ונשתבשו דעותיהם, נתחלפו מועצותיהם, ונידלדלו ידיהם. הושפלו ראשיהם, וקפצו פראש קטניהם. נעקרו משרשיהם, ושכחו מצוותיהם, כל שכן מנהגותיהם ומסורותיהם".

"לעומת עדות אחרות שגם כן עלו לארץ באותן שנים של קום המדינה - מצבנו בכי רע, כמעט ולא נותר שריד ופליט. ניתן לשים לב בבירור, כי השלטון השקיע מאמצים מיוחדים לבלבל ולגרום לעזיבת הדת בעיקר ביוצאי תימן, הרבה מעבר לעולים שעלו לארץ מארצות ומעדות אחרות. הדבר ברור, שהיחודיות של התימנים בשמירה על המורשת הנעלית ועל המסורת על כל פרטיה